

KARAKTERİN ŞEKİLLENMESİNDE AİLE ÜZERİNE BİR DENEME: CEMİL MERİÇ

İlhan Sivri

Sizin hiç babanız sustu mu?

- Kelimelerle düşünmeyi seven bir toplumu cümlelerle tanıştıran bir nesir ve düşünce erbabıdır Cemil Meriç. Eşiğine “kelimelerle” varılıp kapısından “cümlelerle” dönülen bu kütüphane, her arayanın aradığına işaret eden bir fener gibi yıllardır yol göstermektedir. Arayan olmayı bulan olmaya tercih etmiştir. Hangi konuda ihtiyaç duyulursa o konuda bir tespit veya tahlilinin olduğu niyetiyle tekrar ve tekrar okunan bir yazardır. Okudukça bazı cümlelerinin neredeyse kendiliğinden defter kenarlarına yazıldığını veyahut bir konuşma arasında geçtiğini görür, duyarız. Bu eksende onun nesrine ya da fikirlerine hayranlık ya da yakınlık duyanlar tarafından en fazla “alıntılanan” yazar, düşünür olduğu söylenebilir.

Hayatı “anlama” ve “anlamlandırma” gayreti taşıyan herkesin yolu bir şekilde onun satırlarına düşer. Herkes, Cemil Meriç’te kendisinden bir parça görür. Bazen onda olanların olduğu gibi kabul edilmeyip bir çizgiye yakınlaştırma ya da yaslama gayreti görülür. Bu tarif ve tasnif çalışmasının dışında o “*Sürekli boğuşmak, kucaklaşmak, sevişmek isteyen kabına sığmaz, akli, hissiyatı ve heyecanı daima ayakta, ilme, irfana, dostluğa ve sevmeye aç bir adamdı. O her an sevmek ve kavga etmek için ortada hazır vaziyette bekleyen biri idi.*” (Ak, 1999: 74) sıfatlarını taşır. Bu değerlendirmeler de dikkate alındığında entelektüel isyanının başlangıcı ve nedenleri arasında çocukluğu ve bu dönemde yaşadıkları aranmalıdır.

Her sanatkârın, düşünürün, yazarın tüm macerasının başlangıcında farklı sebepler olmakla birlikte birçoğunda benzer unsurlar görülür: Yoksulluk, sürgün, küçük yaşta anne veya babanın ölümü, erken yaşlarda melankoliyle tanışma, kimlik ve medeniyet arayışı... Cemil Meriç’in de okuma, düşünme ve üretme serüveninin başlangıcında bu

nedenlerle birlikte kendisini “münzevi ve mütecessis” sıfatlarıyla tanımlamasına neden olan amiller şahsiyet, aile ve toplum üçgeninde boy gösterir. Şahsiyetini şekillendiren ailesi hakkında en keskin ifadesi “*Ailem Dimetoka’dan göçmüş. Babam, çeşitli neketler yüzünden hayata küsmüş eski bir yargıç. Az konuşan, çatık kaşlı, hareketlerine akıl erdiremediğim bir insan. Annem, bu yabancı dünyada âşinâsı olmayan hasta bir kadıncağız, silik, mızımız...*” (Meriç, 2005: 34) şeklindedir. Genel hatlarıyla göçmen bir aile, felaketler nedeniyle susmuş bir baba ve çevresine yabancı, hasta bir anne dairesinde yetişmiş bir ruhun ilerde kendini yazacağı satır aralarında bile odağı “ben” değil “fikir” olan cümlelerle karşımıza çıkması gayet tabii olacaktır. Yaşamaya mecbur kaldığı sorunlarıyla baş etme biçimi olarak kendini kitaplara veren Cemil Meriç; kitap sayfalarını “mıncıklamanın” okumak demek olmadığını keşfedecek, kitapların da “kalbi” olduğunun farkına belki de bu yıllarda varacaktır.

Meriç’in “sığınma” yöntemi sadece kitaplara ve kütüphanelere yönelik olarak kalmayacak, sonraki yıllarda gerçekleştireceği evliliğini de bir sığınma ve bir kabul ediş olarak değerlendirecektir. Eşi Fevziye Hanım’la tanışması ve yaşça kendisinden büyük bu hanımefendiye evlilik teklif etmesi de yaşadığı bedbahtlığı sonlandırma gayretiyle gerçekleşmiştir. Yine hayatının bir dönemindeki mektuplarla belki de platonik aşkı Lamia’ya “*Sen uçuruma yuvarlanırken tutunulan dal...*” (Meriç, 2021: 88) diye seslenirken de fırtınaları atlabileceği sakin bir yer aramaktaydı. Cemil Meriç hayatındaki yaraları kapatacak şefkatli bir ele yaralarını açacak, çocukluğunda içinde yankılanan sesin bir vesileyle dışarıdan da duyulmasını isteyecekti.

Yaşadıklarıyla örselenen ruhunu, “*...itilmiş kakılmış, düşman bir dünyada dostsuz büyümüş. Daima başka, daima yabancı... Hasta bir gurur, pencerelerini dış dünyaya kapayan...*” (Meriç, 2005: 34) ifadeleriyle anlatan bir kalemin yazdıklarında herkes kendinden bir şeyler bulacak ama o hiç kimseden olmamayı tercih edecektir. Yazarın; “*Oğulun mahiyeti babasında saklı olduğu gibi babanın açıklaması da oğulda gizli. İkisinin manası birbirindedir.*” (Bekiroğlu, 2003: 179) iddiası Cemil Meriç’in hem babası hem de çocukları özelinde incelenebilecek türdendir. Ümit Meriç’in babasını -belki de babası vasıtasıyla kendisini- anlattığı *Babam Cemil Meriç* kitabı bu dikkatle de değerlendirilebilir. Çocuklarına karşı büyük bir şefkat besleyen Cemil Meriç onların yetişmesinde de büyük bir titizlik göstermektedir.

Meriç, hayatındaki iki değerli şeyi “çocuklarım ve kitaplarım” diye sayar. Henüz beş buçuk yaşındaki Ümit Meriç’in okumayı bilmediği, ezberden okuyormuş gibi davrandığı anlaşılınca babası kızının bir tutam saçını çekecek ve “*Koca kütüphanede, bu raflar dolusu alimin ortasında, bir küçük cahilin işi ne?*” (Yazan, 1998: 83) diyerek onu ikaz edecektir. Dört yaşında Mehmet Emin’in *Türk Sazı*’ndan okumayı öğrenen ve ilk mektepte “*Rübâb-ı Şikeste’yi*” okuyan bir babanın çocuklarına Osmanlıca’yı öğretmesi olağan bir akıştır: “*Ümit ve Mahmut Ali’yi Osmanlıca’ya başlattım... Bende ya hep ya hiç vardır. İkisi de*

öğrendiler." (Açıkgöz, 2013: 53) ifadeleri onun karakteri hakkında da ipucu özelliği taşımaktadır. Kendi hayatındaki kırılmışlık, dökülmürlükleri çocuklarında tamir etmeye çalışmak, babasından göremediklerini çocuklarına gösterme gayreti... Paris'teki oğluna 1970 yılında yazdığı mektupta (ki Mahmut Ali o tarihte yirmi beş yaşındadır.) "*Ben babamı ne kadar tanıdım? Hiç. Allah da biliyor ki tanımak için en küçük bir gayret de göstermedim.*" (Meriç, 2021: 166) diye dert yanarak baba ve oğul arasındaki köprüye "meçhul ve mutlak" kudret vasıtasıyla saadet serpmeye çalışmıştır.

Babanın aileyi toplayıp kitap okuduğu bir mekân, amcanın bir hazine özelliği taşıyan kitapları Cemil Meriç'in sığınacağı yerin yol haritası gibidir. Onun nereye sığındığı kadar neden kaçtığı da önemlidir. Dilinin ve görüntüsünün özellikle gözlük taktığı için- başkılığından kendisine çevre kuramayan, dayak yiyip hakarete uğradığı kadar bu durumu şikâyet edebilecek bir kimsesinin olmayışı da kitaplara sığınma nedenleri arasında gösterilebilir. Asıl trajik unsur, hatırladığı kadar ve konuşup yazdıkları arasında da çocukluğuna dair elle tutulur pek mesut hatıralarının olmayışıdır. Bu hatıralarının bir kısmını da "saçma sapan" ve "utanç" duyulacak olarak nitelendirmesi de ayrıca dikkat çekicidir.

İlk mektep hocası Ömer Hilmi Bey'e dair hatırasını farklı biçimlerde okuruz Cemil Meriç'in. İlk *Bu Ülke* kitabında, "*Nihayet Ömer Hilmi. Lâfazan, kendini beğenmiş bir deklase. 'Dar-ül Muallimin-i Âliye'nin edebiyat şubesinden mezun olduğunu söylüyor. İkide bir yazdığı kitaplarla övünen bir Çerkez. İlk manzume mi ona okuyorum. On bir yaşındayım. Yarım saat şiirin aleyhinde nutuk çekiyor. Daha sonra, büyük bir suç işlemişim gibi babamın da kulağını büküyor. Ama bazı kabiliyetlerimi de geliştiriyor. Meselâ resimlerim çok başarılı.*" (Meriç, Bu Ülke, 2005, s. 35) şeklinde acı bir hatıra olarak anlatılmasına rağmen Halil Açıkgöz'ün *Cemil Meriç'le Sohbetler* kitabında daha munis ve daha tatlı bir üslupla aktarılmaktadır:

"Ömer Hilmi ilk mektep hocam. Şair, Edebiyat Fakültesi mezunu. İlk mektebe hoca tayin ettirmişti kendisini. Abidin Paşa'nın Mesnevi tercümesine yardım etmiş. Aruzu iyi bilirdi. Beraber şiirlerimiz de vardır. 'Ehramlar' adlı şiiri çok güzeldir. Rıza Tefvik'in ahbabıydı. Rıza Tefvik'le beni de tanıştırdı." (Açıkgöz, 2013: 40)

Her iki şekilde de yaşadıklarından etkilenen, sergilenen tavır ve söylemlerin ruhunda tesir bırakan bir yanı vardır. Bu hatıradaki bahsedilen, ortak şiirlerinden birini Rıza Tefvik'e verdiğini, onun da şiiri çok beğendiğini ancak masasının üstünden bir rüzgârla uçtuğunu ve Ali İlmi Fâni Bey'e "*Çocuğun şiirini de uçurduk ne diyeceğiz?*" şeklinde hayıflandığını da nakleder. Cemil Meriç için özellikle çocukluk yıllarına dair olan hatıralarını anmaktan ve anlatmaktan daha ziyade unutmaktan, okuduklarıyla da hatıralarının üstünü örtmekten yanadır denilebilir.

Onun yaşantısından toplanan hatıra kırıntılarında sadece “coğrafyanın” değil “tarihin de” bir kader olduğu görülür. Nerede yaşadığımızın önemli olduğu kadar yaşadığımız mekânın hangi zamanına denk geldiğimiz de şahsiyetimizin belirleyici özelliklerinden biri olmaktadır. Mekânın ve zamanın tüm kıvılcımları belki de yanmaya çok müsait olan bu mizacı bir fikir alevine, düşünce yangınına çevirmiştir.

Cemil Meriç’i Doğu’ya, Batı’ya, Hint’e savuran rüzgârın çocukluğunun yalçın kayalıklarından, içindeki uçsuz bucaksız çöllerden estiği söylenebilir. Osmanlı’nın devlet memuru olmanın ciddiyetini taşıyan Mahmut Niyazi Bey göç etmek zorunda kaldığından ya da başka nedenlerden sadece akşamları görülebilen “suskun” bir resme dönüştüğünde Cemil Meriç’in duygu dünyasında dalgalanmalar meydana gelir. Hayatında oluşan boşlukları kitaplarla doldurmaya çalışacak hatta bu boşluğu doldurmak maksadıyla yaptığı okumalara gözlerini feda edinceye kadar devam edecektir. Gözlerini dışarıya kapattıktan sonra Arif Nihat Asya’nın “*İki büyük manzara var:/Gözkapaklarımı açar;/Rengi, biçimi görürüm.../Kapar, içimi görürüm.*” dizeleriyle çerçevelendiği iç dünyasının pencerelerini açacaktır. Bu pencerelerden içindeki dünyayı seyrederken başkalarının okuduğu kitapları dinleyecek, kendi sesini başkaları harflere, kelimelere, cümlelere çevirecektir.

“Düşüncenin adamı” olmakla “düşünce adamı” olmak arasındaki mesafenin tüm mesuliyetini taşıyan Cemil Meriç’i “*fethetmek, teslim almak... gerçekleştirecek bir rüya olarak kalacaktır.*” (Ak, 1999: 75) Okuyanlarının birçoğu Doğu’nun vicdanını Batı’nın kavramlarıyla, Batı’nın fikirlerini Doğu’nun ahlakıyla sorgulayıp hiçbir fikre ait olmamayı ahlaki bir duruş hâline getiren, körlüğünü bile bir düşünme biçimine dönüştürmüş bu entelektüel isyana ya katılmakla ya da karşı olmakla yetinecektir.

Kaynaklar

Açıkgöz, Halil, *Cemil Meriç ile Sohbetler* (3.Baskı), Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2013.

Ak, Mehmet Akif, “Cemil Meriç 12 Yıl Sonra”, *Umran*, Sayı: 59, Temmuz 1999, s.72-75.

Bekiroğlu, Nazan, *Cümle Kapısı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2003.

Meriç, Cemil, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Meriç, Cemil, *Jurnal 2*, İletişim Yayınları, İstanbul 2021.

Meriç Yazan, Ümit, *Babam Cemil Meriç*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.